

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
БЛАГОЕВГРАД
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЛИТЕРАТУРА“

Борислава Пенева Стефанова
ПРОЕКЦИИ НА УЧИЛИЩЕТО В БЪЛГАРСКАТА
ЛИТЕРАТУРНА ПЕРИОДИКА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ
ВОЙНИ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на научната и
образователна степен „Доктор“
Област на висше образование – 2. Хуманитарни науки
Професионално направление – 2.1 Филология
Специалност – *Теория и история на литературата*

Научен ръководител: проф. д-р Стилиян Стоянов

Научно жури:

Проф. д-р Ангел Петров

Доц. д. ф. н. Морис Фадел

Доц. д-р Огняна Георгиева-Тенева

Проф. д. ф. н. Албена Вачева

Проф. д. ф. н. Цветан Ракъовски

Благоевград
2022

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедрата по литература при Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, проведено на 06 октомври 2022 г.

Дисертационният труд е с общ обем от 175 страници и е структуриран в увод, четири глави, заключение и библиография.

Публичната защита ще се проведе на 21 декември 2022 г. от 15.00. Материалите по защитата са на разположение в кабинет 471, Учебен корпус № 1, ул. „Иван Михайлов“ № 66, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	4
-----------	---

ПЪРВА ГЛАВА

ОБЩЕСТВОТО И ЛИТЕРАТУРАТА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. ПРОБЛЕМЪТ ЗА РОДНОТО	9
---	---

1. Политическите процеси в периода между двете световни войни.....	9
---	---

2. Литература и литературен живот през 20-те и 30-те години на XX век.....	13
---	----

3. Духът на нацията и проблемът за „родното“	24
--	----

ВТОРА ГЛАВА

НОРМАТИВНАТА БАЗА НА БЪЛГАРСКАТА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. СПЕЦИАЛНИТЕ ЗАКОНИ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО И ОБРАЗОВАНИЕТО	35
---	----

1. Търновската конституция – основа на нормативната база на българското образование	35
--	----

2. Законът за народното просвещение от 1909 г. (ЗНП) и Законът за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение (ЗИДЗНП) от 1921 г.....	38
---	----

2.1. Общи разпоредби на Закона за народната просвета (ЗНП) от 1909 г.	39
---	----

2.2. Структура на училищната система съгласно ЗНП	42
---	----

2.3. Законът за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение (ЗИДЗНП) и Закона за Държавното музикално училище от 1921 г.....	48
--	----

3. Специални закони.....	58
--------------------------	----

3.1. Закон за детската литература	58
---	----

3.2. Закон за поощрение на родната литература и изкуство (ЗПРЛИ).....	65
3.3. Законът за защита на родната литература и изкуство и докладите по прилагането му.....	75
3.4. Библиотеки. Закон за защита на държавата и измененията му. Реакцията по страниците на списание „Пламяк“.....	84
ТРЕТА ГЛАВА	
ПОСОКИ НА ВЪЗПИТАНИЕТО У НАС В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. РОЛЯТА НА УЧИЛИЩЕТО.....	
1. Държавните институции и възпитанието на младежите	93
2. Морал, труд и патриотизъм. Ролята на художествения текст	103
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА	
ЗА КАКВО ПИШАТ УЧЕНИЦИТЕ ПРЕЗ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК	
1. Влияния и стереотипи	136
2. Някои реакции на ученическото творчество по страниците на печата от времето между световните войни	157
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	165
БИБЛИОГРАФИЯ	169

В дисертационния труд обект на изследване са проекциите на училището по страниците на периодиката ни от времето между двете световни войни от гледна точка на държавните стратегии, както и доколко тези стратегии са се осъществили по отношение на младежите. Прави се опит да се погледне на училището като на институция, която отразява своето време, и в същото време – да се покаже и една друга гледна точка към литературния процес, във противоречията между литературните кръгове, различните направления и критиката: гледната точка на държавата и идеологическите линии, които тя покровителства.

Целта на изследването е, от една страна, да се проследят концепциите на държавата през 20-те и 30-години на XX век за училището и за възпитанието, което то трябва да дава, от друга - каква е идеологията на държавата във връзка с облика и идейното съдържание на художественото творчество като обществен възпитателен елемент. Намерението е да се очертае една цялостна картина на посоките на училищното и литературното ни образование от онова време, като предварително се изхождаше от хипотезата, че държавата налага контрол върху образователната сфера и сферата на изкуството, за да осъществи едно патриотично възпитание и възпитание на лоялност към властта.

Навременността на подобно изследване се обуславя от факта, че до този момент не е проучена ролята на законите, свързани с образованието и изкуството и приети между 1919 и 1940 г., и линията, които те налагат в училището и на литературното творчество, създавано в периода.

За целите на изследването са поставени следните задачи:

1. Да се проследи законодателството, свързано с училището и засягащо пряко или индиректно литературното творчество.

2. Да се изследват директивите и заповедите на Министерството на народното просвещение между 1920 и 1940 година, свързани с училищното образование и възпитание.

3. Да се разгледат възгледите за посоките на възпитание по страниците на периодиката от онова време.

4. Да се проучат статиите, отразяващи онези виждания за литературния процес, които са близки до държавната идеология.

5. Да се разгледа младежкото литературно творчество и да се анализира доколко концепциите на времето намират отражение в него.

За да постигне задачите си, изследването използва литературно-историческия подход.

Дисертационният труд се опира на емпиричен материал, издирен в Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Централната библиотека на БАН, разгледани са онези книги и статии, които съдържат материали и мнения по темата, както и броеве на Държавен вестник от съответните години, архивирани в Държавен архив – Търговище.

Глава 1: ОБЩЕСТВОТО И ЛИТЕРАТУРАТА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. ПРОБЛЕМЪТ ЗА РОДНОТО

Политическите процеси в периода между двете световни войни

След края на Първата световна война настъпват дълбоки промени в държавно-политическия, стопанския и културния живот на българското общество. Подписаният на 27 ноември 1919 г. Ньойски мирен договор води до териториални и икономически загуби, до криза в доверието към държавата и нейните институции, до духовна криза.

Периодът между двете световни войни е белязан от метежи и атентата в църквата „Свети Крал“. Извършват се три военни преврата и се сменя системата на управление от парламентарна монархия към едноличен режим. Независимо обаче от конкретната партия или личност, които стоят начело на страната, стремежът към запазване на държавността остава

неизменен. Този стремеж минава през държавен контрол върху всички обществени сфери, включително и върху изкуството. Контролира се и училищната институция, защото тя е призвана да формира не само образовани личности, а и даде едно национално възпитание, да изгради патриоти, носители на определена ценностна система, хора, полезни на родината си и не на последно място: лоялни поданици.

Литература и литературен живот през 20-те и 30-те години на XX век

По време на войните българската литература, подобно на цялото общество, изживява трудни моменти и промяна на ценностни ориентации. Войните, като носител на ценен социалнополитически опит, стават катализатор за търсене на нови пътища за духовно обновяване и културно строителство. Понятието „родина“ се е оказало проблематично, а „всевиждащите“ духовни учители – Славейков, Яворов и Петко Тодоров са се оказали „слепи водачи“. Митът за силната личност е банкрутирал, а моралните терзания на младата интелигенция стават все по-остри. Това води до разслояване на обществените нагласи и до търсене на нови нравствени решения. Една част от интелигенцията се обръща към „колективната душа на бъдещето“, превъзможвайки националистичния и колективистичния дух. Друга се отдава на „ексцесивен индивидуализъм“ и на нов национализъм.

Времето непосредствено след Първата световна война е период на полемики за основните ценности, управляващи българския свят – за родината, за родното, за мисията на твореца. Символистичният канон губи част от своята престижност за сметка на социалната активност и ролята на масите. Израз на засилващите се диференциации стават различните литературни кръгове и общности, които водят ожесточени полемики помежду си. В същото време се появява тенденция към синкретичен

художествен живот. Безспорно влияние в тази посока оказва сецесионът.

Модерното изкуство е представено и чрез диаволизма, а най-дръзките провокации през периода са свързани с художествената практика на експресионизма. Естествената форма на литературен живот са литературните общности.

Съдбата на родината и родното е голямата тема на българската литература през 20-те и 30-те години на ХХ век – българската идентичност, автентичните корени на общността, националното самочувствие и единението са проблематизирани и това води до засилен интерес към историческия роман.

Важен въпрос при осмислянето на родното е неговото отношение с „чуждия свят“. Обикновеното родното се мисли като свещено, съкровено, като чувство за принадлежност към общност и като нещо, което никой не може да отнеме. Консервативната гледна точка е, че всяко докосване до „чуждото“ е опасно за ценностите, за идентичността. Що се отнася до човека и неговата съдба, в литературата през указания период продължава традицията да се интерпретират индивидуалните съдби през призмата на социалното.

Жанровият облик на 20-те и 30-те години на ХХ век не е хомогенен, нито се отличава с някаква доминанта. Поезията има много силно присъствие, особено през двадесетте години, като жанровите форми са най-различни. Утвърждават се поемата и баладата. Изявите в областта на романа се движат в диапазона от реалистичната епическа традиция до психологическите търсения и провокативните модерни експерименти. Повестта също има своите художествени завоевания в лицето на „Мъничък свят“ на Георги Райчев, „Жетварят“ на Йордан Йовков, „Земя“ на Елин Пелин, „Легенда за света София“ на Загорчинов. По отношение на разказа, у авторите се засилва интересът към човешката психология за сметка на битовото и социалното.

Духът на нацията и проблемът за „родното“

Поражението във войните 1912 – 1918 година, икономическите и териториалните загуби, рухването на националните идеали предизвикват политически и духовни промени. Появява се стремеж към скъсване с довоенното минало, но и към скъсване с настоящето името на светлото бъдеще. Миналото не е релевантно, следвоенната реалност е мрачна, но доброто непременно ще настъпи в утрешния ден, ако се положат колективни усилия. Оптимистичните очаквания за бъдещето служат като оправдание за действията на властта, без значение кой я упражнява. Те дават и основание на съвременниците за определяне на 20-те и 30-те години на XX век като време на преход, на промяна, време, в което трябва да се открие една нова българска идентичност.

Пряко свързани с появата на тази нова идентичност са концепциите за колективизъм, за единство на нацията, за обществено възпитание в национален дух, за формиране на самобитна национална култура в името на едно бъдещо ново Възраждане. „Българизмът“, отбелязва Иван Еленков в въвеждащата си студия към „Защо сме такива“, е основната политическа доктрина, основното идейно ядро на всички авторитарни практики у нас между световните войни. Понятията *държавност* и *национална държава* се превръщат в ключови, особено през 30-години на XX век, защото само държавата може да охранява и индивида, и колектива и да отстоява интересите им, само в рамките на националната държава и чрез нея може да се постигне изгрева на бъдещето. *Национално единение, национална общност, национална култура, национално съзнание, национално възпитание* са категориите, стоящи в основата на водещата идеология, и са ключови понятия в статиите на Спиридон Казанджиев, Найден Шейтанов, Атанас Илиев, Янко Янев и др.

За осъществяването на всички национални идеологии големи надежди се възлагат на подрастващите – на тях принадлежи бъдещето, те трябва да постигнат националното

обединение и обновление и всички стратегии на българското, да осъществят нереализирания творчески потенциал на възрастните и в крайна сметка да осъществят надеждите за светлия утрешен ден. За целта младежта трябва да получи подходящо образование и преди всичко – подходящо възпитание от семейството, обществото и от училището.

Глава 2: НОРМАТИВНАТА БАЗА НА БЪЛГАРСКАТА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА СИСТЕМА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. СПЕЦИАЛНИТЕ ЗАКОНИ И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО И ОБРАЗОВАНИЕТО

Търновската конституция – основа на нормативната база на българското образование

Новоосвободената българска държава добре осъзнава, че именно през образователните институции могат да се възпитават определени ценности, да се култивират нагласи и че самата училищна система би могла да контролира в определена степен тези нагласи. С оглед на това биват приети множество закони, които да уреждат обществените отношения, свързани с образованието и народната просвета. Последвалите нормативни актове за своя основа имат Търновката конституция, приета на 16 април 1879 г. от Учредителното народно събрание,

Образованието е възприето от Търновската конституция като право и задължение, уредено в дял VII. от глава 12, наречен „За народното учение.“ Този дял се състои само от един текст – чл. 78, съгласно който „Първоначалното учение е безплатно и задължително за всеите поданици на Българското княжество.“ (Търновска конституция 1879).

Търновска конституция определя и структурата на държавната изпълнителна власт, отговаряща за общото ръководство по отношение на просвещението в страната. Конституционно предвидени са както Министерството на

просвещението, така и министърът му като орган на изпълнителната власт, намиращи се под ръководството на държавния глава.

Отношение към образованието имат и други текстове на Търновската конституция. Така например съгласно чл. 80 от Търновската конституция „...учебниците по Законът Божий, назначени за употреба в училищата на православните, подлежат на предварително одобрение от Св. Синод“. Съгласно чл. 65 „само български поданици могат да заемат длъжности по държавна, обществена и военна служба“, което автоматично означава, че само български граждани могат да заемат длъжности в образователната система. (Конституция на Българското Княжество 1879)

Тези правила дават и някои от основните насоки на развитието на просветата в България по отношение на задължителност и масовост поне на началното образование, по отношение на осъзната важност – учредяването на отделно министерство, по отношение на заложения контрол, върху изучаваното, в случая по Закон Божий, което от своя страна би могло да води към извода, че православието се мисли като един от стълбовете на националното и нравственото възпитание.

Законът за народното просвещение от 1909 г. (ЗНП) и Законът за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение (ЗИДЗНП) от 1921 г.

Законодателството, свързано с просветата, включва в себе си разпоредби, отнасящи се до принципите, върху които се изгражда образованието и образователната система, структурата на училищното образование, статута на учителя и ученика, начините на управление на училищното имущество, библиотеките и тяхното функциониране. Т.е. той съдържа в себе си норми, уреждащи широк кръг обществени отношения, свързани с училището и училищната дейност.

Общи разпоредби на Закона за народната просвета (ЗНП) от 1909 г .

Общите разпоредби на Закона за народната просвета включват в себе си две групи правила – общо уреждащи управлението и надзора върху учебно-възпитателни заведения и културните учреждения в страната и такива, прогласяващи общите принципи, на които се подчиняват законът и училищната дейност.

Съгласно чл.1-3 от Закона за народната просвета от 1909 г. управлението на училищата и културните учреждения се осъществява от Министерството на народното просвещение. Органите на държавно управление, чрез които се извършва пряката дейност по управление и контрол, са главни инспектори, директори, окръжни и околийски училищни инспектори.

Принципите на българското образование, заложили в ЗНП от 1909 година, са общодостъпност, обучение на български език, централизация на образователната система, качествено и единно обучение и контрол над идеите, които се разпространяват сред учениците. Същите принципи са инкорпорирани и в Закона за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение (ЗИДЗНП) от 1921 г.

Структура на училищната система съгласно ЗНП

Основните видове училища, които могат да съществуват в България, са определени още в общите разпоредби на закона. Съгласно чл. 4 ЗНП училищата биват *общообразователни и специални*, според целите си, *основни, средни и висши*, според реда си в учебната система, и *народни и частни*, спрямо отношението си към държавата.

Основните училища биват според ЗНП от 1909 – детски училища, първоначални училища и прогимназии. Втората група училища са средните училища, които са общообразователни – гимназии, които са петокласни, и специални – педагогически,

технически, художествено-индустриално училище. Също така се разделят на мъжки и девически.

Към 1909 г. прогимназиалното образование не е задължително, но е експлицитно установено като бесплатно. За средните училища учениците заплащат такси в уредените в закона размери.

Законът за изменение и допълнение на Закона за народното просвещение (ЗИДЗНП) и Законът за Държавното музикално училище от 1921 г.

ЗИДЗНП от 1921 г. съществено изменя структурата на образователната система, но запазвайки нейните основни елементи, съществували и преди неговото приемане.

В основното образование се запазват детските и първоначалните училища, както и прогимназиите. Предвижда се обаче създаването и на нов вид училища - професионални. Целта на основното образование е да „положи основа на една хармонично развита личност, годна да стане *полезен* член на едно *трудо*во общество и да ѝ дадат нужните познания за по-нататъшното общо и специално образование.“ (ЗИДЗНП, чл.26).

Прогимназиите се запазват, като прогимназията се определя като горен курс на основното училище. Посещаването на прогимназия остава бесплатно и става задължително. В синхрон с последното разрешение се предвижда създаването на прогимназия във всяко населено място, в което има най-малко 20 деца, завършили първоначалното си образование. Обучението в тях остава тригодишно. Новост се прокарва с глава IV от ЗИДЗНП, която предвижда създаването на професионални училища с двегодишен срок на обучение, които спадат към системата на основното образование. Целта на тези училища е да се даде на „младежите от двата пола достатъчна специална подготовка за самостоятелно упражняване на дадена професия“. (Закон 1921). Законово се предвиждат шестнадесет вида

професионални училища – земеделски, рибарски, занаятчийско-железарски, девически стопански, кожарски, търговски и др.

Средното образование се придобива в средни училища, чиято цел е „общото развитие на учещите се в тях и да им дадат ... теоретически и приложни познания, които са необходими за самостоятелна дейност в живота или за специализиране в някое висше учебно заведение“ (Закон 1921). Нововъведение са реалните училища с тригодишен срок на обучение (IV, V, VI клас). Те се приемат за продължение на прогимназията. Вторият елемент от структурата на средното образование са гимназиите. Гимназиалното обучение е двугодишно – VII и VIII клас. Запазват се педагогическите и специалните училища.

Направените промени през 1921 г. са по посока на почти пълно реформиране най-вече на средното образование и са от изключителна важност. С оглед на разкритите промени ясно личи повишаващото значение си професионално образование, от една страна. От друга страна, личи стремежът на законодателя за осигуряване на възпитание на българските ученици в традиционните в обществото ценности. Повишава се значението на обучението по Закона Божий, както и възпитаването на трудови навици в основното образование. Тези тенденции неминуемо дават отражение и върху образованието по литература в разглеждания исторически период.

И законът от 1909 година, и редакцията му от 1921 са заложили в себе си едно преимуществено образование в *родното*. Едновременно с това намерението е да се създаде едно поколение с трудови навици и умения, подготвено да се справи както със собствените си нужди, така и с потребностите на страната си.

ЗНП чрез разпоредбите си е заложил професионализация на учителската професия, идеологически контрол и контрол над поведението на учители и ученици. Важен елемент от статута на преподавателите са забраните, разписани в чл. 82 от ЗИДЗНП 1921 година, учителите да се занимават с дейности, които пречат на работата им, както и с такива, които уронват престижа на

службата им, вкл. и заемане на отговорно място в политически организации. На учениците също се забранява „да се числят за членове на младежки групи при партийни организации, да посещават политически събрания, митинги, избори, да участват в партийни шествия, манифестации и пр.“ (Окръжно 1923: 116).

Специални закони

Закон за детската литература (ЗДЛ)

Чрез Закона за детската литература държавната власт в лицето на Министерството на народното просвещение, съгласно ЗДЛ, от една страна, може да се упражнява административен контрол над съдържанието на произведения за деца и юноши, да контролира издателите и разпространителите на детска литература и да упражнява държавна принуда по отношение на правонарушителите. От друга страна, ЗДЛ дава възможност да се насърчават и мотивират определени автори, включително като се спомага разпространението на техни произведения. Насърчава се и достъпът до литература и четеното от децата и юношите.

Законът води до качествени промени на детските четива и осъществява целенасочена и съзнателна дългосрочна стратегия по отношение детската книга и периодика, следствие на осмислената идея за подходящото възпитание с оглед на водещите за времето идеологии.

Закон за поощрение на родната литература и изкуство (ЗПРЛИ)

Съгласно ЗПРЛИ управлението на развитието на литературата и изкуството, както и на културните учреждения, които имат отношение към това развитие, е предоставено изцяло на Министерството на народното просвещение. „Грижата“, която осъществява Министерството, е определена в две насоки, очертани в чл. 2 на Закона. От една страна, Министерството следва да поощрява литературните и художествени произведения и свързаните с тях учреждения. От друга страна, то взема мерки

против онези произведения, насочени срещу обществената и личната нравственост.

Предвижда се, че първата задача на Министерството – да се поощри развитието на българската култура, се осъществява чрез награди, откупуване на произведения, организиране на конкурси (чл.3 ЗПРЛИ), както и чрез субсидии и командировки на заслужилите писатели, художници и музиканти, издаване на произведения с цел постигане на широкото им разпространение (ЗПРЛИ, чл.11). В самия закон е поставена и основата на организацията за изпълнение на тази задача, но по-подробно правилата са развити в ППЗПРЛИ. Конкретно в областта на литературата се предвиждат пет награди, които се дават без оглед на жанровата принадлежност на награждаваните произведения, като представените за награда творби се разглеждат от специално създадена комисия (Комисия по прилагане на ЗПРЛИ).

Същевременно в закона се предвиждат множество инструменти за пресичане на правонарушенията, свързани с разпространението на творби, които са насочени срещу *нравствеността* – забраняване на произведения, спиране на разпространението, изземване и юридическа отговорност. За предприемането на репресивните действия, държавните органи следва да изхождат от това има ли опасност за нравствеността и обществения морал, разбран и като политически, приет за обществен съобразно политическата идеология, изповядвана към момента на реализиране на правната норма в действителността.

Законът за защита на родната литература и изкуство и докладите по прилагането му

Докладите на литературната секция между 1922 и 1930 година към Комисията по прилагане на закона за поощрение на родната литература и изкуство определят литературните награди за съответните години и посочват съображенията за направените предложения. Те според изискванията на Закона са публични и съдържат освен конкретни предложения до Министъра и

мотивировка под формата на кратък идейно-художествен литературен анализ и на оценка за творческите постижения на автора. Този анализ за нас има характер на официална държавна литературна критика и в известна степен той, както и самите предложения за награди, ни дават представа кое точно родно изкуство трябва да се поощрява и подпомага от държавата по онова време, кои произведения и автори „повдигат народната култура“ и спомагат „за насаждането на здрав вкус и морал“ сред обществото.

От докладите на литературните секции е видно, че независимо от своя състав през годините, те са се стремили към обективност, към отчитане на чисто литературни достойнства и недостатъци на предлаганите и утвърждавани за награди и субсидии автори и произведения. Но също така се вижда и единната линия на поощрения и отрицания, ясно показващи в какво се състои „здравият вкус“, чието изграждане е основна цел на Закона за поощрение на родната литература и изкуство, и какво изкуство се счита, че би повдигнало духовната култура на населението – родно изкуство, с оригинален език, с изчистени форми, реалистично, възпитаващо в нравственост и пропито с духа на народните традиции. Критиката е насочена срещу излишната литературност, усложнен изказ, излишно психологизиране на образите, липсата на стройна композиция, езикови и стилистични грешки.

Библиотеки. Закон за защита на държавата и измененията му. Реакцията по страниците на списание „Пламяк“

През ноември, 1920 година в „Държавен вестник“ е обнародван Закон за учредяване на достъпни народни библиотеки (ЗУДНБ). Ключови думи още в наименованието на закона, според мен, както и в неговия чл. 1: „ Учредяват се достъпни народни библиотеки в средишни села и градове на Царството...“, са *достъпни* и *народни*. На лесния достъп до

„всички наши съчинения, както и на ония чужди, които са необходими за културните и поминъчни потреби на местното население“ (ЗУДНБ, чл. 2), се гледа като на предпоставка за стопанско („поминъчни потребности“) и литературно и идейно образование на народа („културни потребности“) и в крайна сметка – като на предпоставка за културен и икономически подем, обект на законодателна, респективно на държавна политика. Специална грижа държавата има за младите, но за цялото общество.

Вниманието на държавата, освен по посока на грижата за културното развитие на населението, е и по посока контрол над четивата, разпространявани чрез библиотеките сред възрастни и младежи. В този смисъл Министерството на народното просвещение предварително одобрява списъка със заявените от библиотеките четива и може да отхвърли „тия от тях, които рушат морала и добрите нрави на обществото...“ (ЗУДНБ, чл. 6), както и целия списък, „ако той има тенденцията да достави литература, която интересува само част от населението или само една политическа група“ (ЗУДНБ, чл. 6). С други думи библиотечните единици трябва да са полезни за максимално широк кръг потенциални читатели, а четива с политическо съдържание, които биха могли и да са в разрез с държавната управленческа линия, не се толерират.

На 25. 01. 1924 г. е в ДВ, бр. 240 е обнародван Законът за защита на държавата. Той представлява особен наказателен закон, който съдържа състави на престъпления, насочени срещу държавния строй. В него се предвиждат престъпления, които могат да бъдат осъществени и чрез създаването или вноса на печатни, художествени и други произведения. В частност такива са предвидени в чл. 5 и чл. 12 от първоначалната редакция на ЗЗД.

Според неговия чл. 5 се наказват лицата, които „устно, писмено или чрез печатни художествени или други произведения“ оправдават създаването на организации, групи или техни поделения, предвидени в чл. 1 от същия закон (Закон:

1924). Самият чл. 1 забранява съществуването и създаването на „обществени политически и стопански организации или групи, които за постигане на своите цели проповядват или прибъгват в Царството към престъпления, въоръжени акции, насилия или терористически действия, или учредяват свои нелегални поделения.“ (Закон: 1924). В същия чл. 5 като престъпление е предвидена и устната или писмена възхвала на действия, свързани с бунт и неподчинение.

Чл. 12, ал.1 от своя страна забранява „внасянето на печатни, литографиани, ръкописни, художествени и други произведения, които проповядват оправдават, възхваляват“ действия, наказуеми по ЗЗД. Подобни произведения се задържат, конфискуват и унищожават. Техните разпространители подлежат на наказателна отговорност. Остава разрешен вносът на произведения само за научни цели с разрешение и чрез Министерството на народното просвещение (Закон: 1924).

Най-яркият пример за прилагане на Закона е углавно дело 249 / 925 срещу Гео Милев и поемата му „Септември“, но той има своята реакция със самото си гласуване и в авангарда на тази реакция е отново Гео Милев. В статията си „И свет во тме светитя“ и в „Отворено писмо до г. Борис Вазов“ авангардистът определя ЗЗД като равносилен на средновековна инквизиция, защото целта му е да спре гласа на доброто и истината, да заглуши творческите идеи, което всъщност го превръща в един „чудовищен“ закон, а неговите съставители в „тирани и мракобеси“. (Милев 1924)

Глава 3: ПОСОКИ НА ВЪЗПИТАНИЕТО У НАС В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ. РОЛЯТА НА УЧИЛИЩЕТО

Държавните институции и възпитанието на младежите

Държавата през 20-те, а и през 30-те години на ХХ век, полага особена грижа за образованието и в частност – за

литературното образование като предпоставка за нравствено, културно и идейно възпитание, като средство за възпитание в патриотизъм и дори като средство за предотвратяване на противодържавни настроения.

От една страна, всички нормативните документи на Министерството на народната просвета от периода между двете световни войни държат сметка за важната роля на българския писател в културния живот на страната, а на българската книга се гледа като на сигурно средство за издигане на народа до културни висоти, предпоставка за „едно завидно съществуване“ (Окръжно 1923: 480). Родната литература е възможност „да стане позната нашата народна словесност – тази душевна съкровищница на нашия народ...“, да се опознае и да се обикне българското, да се възпита дух на патриотизъм (Окръжно 1925: 213). Затова писателят трябва се подпомага чрез поощрения, а произведенията на родното изкуство трябва да се разпространяват масово сред населението със съдействието на училищните власти, така че „да се намират във всяка българска къща“ и в достъпните библиотеки. (Окръжно 1925: 104)

От друга страна, литературата е осъзната като средство за развиване на добродетели, затова трябва да се прави „сериозен подбор на онова, което поднасят на обществото“ и да се вземат мерки срещу онези четива, „които не само не допринасят нищо, но внасят поквара у населението“ (Окръжно 1923: 111) и (които „рушат морала и добрите нрави на обществото...“ (Закон 1921: 8).

Същевременно на художественото творчество се гледа като на възможен проводник на конфликти и противодържавни идеологии и настроения, затова трябва да се следи за печатни издания с „явна и грубо партийна тенденция, чрез която би се будило деление, омраза, съсловна ненавист и ожесточение“ (ЗДЛ) и за такива, които извършат „пропаганда или агитация за промяна на политическия или икономическия строй на държавата“, подбуждат към „вражда, омраза или престъпления

спрямо отделни класи или слоеве на населението или установените власти...“ (ЗЗД)

Самата образователна система, се характеризира със засилен стремеж към централизация на управлението, възпитание на децата и младежите в уважение към държавните институции, възпитание в патриотизъм, морал, колективизъм и труд, защото именно трудът осигурява прехраната, създава богатата и „издига и последния гражданин до положението на творец на материални, духовни и национални богатства“ (Окръжно 1921: 40).

Училището се мисли като институция, която трябва да формира едно бъдещо поколение с прероден дух, което ще влее „нови морални и интелектуални сили у народа“ и ще доведе до „сигурна родна обнова“. Това ще се случи чрез формиране на „здравни, силни физически и душевно граждани...“, „граждани със солидна интелигентност и с външни морални добродетели“.(Окръжно 1925: 41).

Морал, труд и патриотизъм. Ролята на художествения текст

Наред със законодателството, наредбите и официалните заповеди, по страниците на периодичния печат и в частност на сп. „Училищен преглед“ (като основен проводник на държавната идеология в областта на образованието), се публикуват редица теоретични статии, свързани с необходимостта училището да възпита едно *морално и здраво* младо поколение. С други думи, то трябва да формира поколение на лоялни към държавата граждани, родолюбиви, трудолюбиви, носители на традиционни ценности, които да са в основата на просперитета на нацията.

В разгледаните в главата статии категорично се поставя знак за равенство между нравственост, служба на държавата и уважение към държавните институции. Самата държава е представена като свръхценност, защото само тя може да гарантира спокойствието, сигурността, физическия живот и

здраве, семейството, собствеността, чест, личната свобода, за която е нужна свобода на убеждения, религия, право на следване на обичаи и традиции. И именно училището е призвано да осъществи линията на националното възпитание – в дух на патриотизъм по посока на чувство за дълг към общността и държавата. Училищната институция трябва да създаде физически и нравствено устойчиво поколение, защото само физически здравият младеж би могъл да се превърне в добър работник и войник, когато е необходимо, а девойката да създаде здраво поколение и да се труди в семейството и обществото. И пак училищната институция трябва да превърне младия човек в творец, способен да създаде самобитна национална култура.

Още през 20-те години по страниците на периодиката ни присъства възгледът, че е нужна промяна в прекалено интелектуализираното българско училище и това схващане продължава да съществува и през 30-те години на XX век. Идеята е, че е нужно образование, не книжно, а полезно на личността и обществото, приучаващо към действие и колективизъм в името на общественото благо. Образование, което да доведе до създаването на един духовен елит, който да ръководи народа и който трябва „непрестанно да се попълва и обновява и попълва... обществен слой от морално здрави, проникнати от традициите на своя на своя народ и всестранно просветени люде“, носители на кристализирала национална мисъл (Мутафчиев 1994: 373).

Възпитанието в морални ценности, в патриотизъм и трудолюбие, като част от морала се осъществява чрез текста – художествения, историческия. Това мислене е възприето от властта и темата точно как художественият текст участва във формирането на младото поколение присъства и по страниците на българската литературна периодика от разглеждания период.

Литературата е тази, която трябва да *просветли* за младежта човешкия живот, „да ѝ открие неговите най-благородни сили и тъмни бездни, да ѝ даде без поучителна реч нагледно разбиране и да пробуди сияещото в собствената ѝ

душа“. Художественото творчество трябва да отразява света на човека не чрез шаблони и образци, „а чрез типове и типични жизнени съдържания, чрез разнообразие от форми, чувства, душевни борби, процеси. То трябва да покаже палитра от действащи, страдащи, борещи се хора, целият живот, изпълнен с упорство, ненавист, любов, вярност, неблагодарност, страст, разкаяние.“ (Гаврийски 1923: 7).

Възприемайки света през художествената творба, читателят възприема и нейния морал, но за да могат децата да се възпитат чрез литературния текст, да се облагородят и усъвършенстват чрез него, те трябва да се научат го *преживяват*, само така наученото ще остане като натрупан опит и в зрелите години, когато порасналите младежи ще трябва да служат на велики идеали и да посветят живота си за благо на своята родина. За да изпълни възпитателната си функция, художественият текст, който се изучава или се предлага като четиво на учениците, трябва да е *подходящ*. Той трябва да е интересен и разбираем за съответната възраст, съвършен в художествено отношение, да пази нравствените закони, да съдържа примери за изпълнен дълг или за последствия, когато дългът е пренебрегнат, да е оптимистичен, да не подхранва прекомерно фантазията. Особено внимание през разглеждания период се обръща на българския фолклор като съдържащ ценностни модели, които би трябвало да стоят в основата на нацията и в основата на формирането на едно *здрaво* поколение.

Глава 4: ЗА КАКВО ПИШАТ УЧЕНИЦИТЕ ПРЕЗ 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Ученическите текстове са знак и доколко целите на училището са се осъществили, доколко младото поколение, като обект на образованието и на възпитателното въздействие, се е изградило като дейно, патриотично, способно да създава „българска култура в национален стил“ (Илиев 1994: 332). В този

ред решихме да направим кратко проучване на въпроса какво представлява ученическото творчество в периода между световните войни. За основа ни послужиха творби, публикувани сп. „Българска реч“, издавано в периода 1926 – 1943 година.

Влияния и стереотипи

Най-общо, прегледът показва, че ученическата поезия преобладава пред прозата и че върху творчеството на учениците особено силно влияе символистичната традиция. Преобладаващите тенденции са към антропоцентризъм, херметично самотничество. Настроението е елегично-минорно, налице е бягство от действителността по посока отвъд – в света на спомена и мечтата. Забелязва се, че учениците си служат със стереотипна символика – „нощ“, „вечер“, „есен“, „песен“, рисуват природни картини, видени в нереална светлина (призрачни, далечни), изграждат познати опозиции: дом-път, град-село, родно-чуждо. Разбира се, съществува и патриотичната тематика с отчетливо влияние на възрожденската културна традиция по посока на митологизация на родното пространство, откриват се и фолклорни влияния (предимно в прозата).

Темите, вълнували учениците от онова време, са любовта и раздялата, както предполага и възрастта им, копнежът по духовна хармония на вътрешноконфликтния лирически герой, екзистенциалната самота. Типично символистичен е мотивът за разминаването между мечта и реалност, за помръкването на човешките стремежи към добро и красота, за спомена като утеха в безперспективното настояще.

В духа на романтичната и символистичната традиция учениците създават картини, илюстриращи душевни състояния – зимни пейзажи, ветрове, мъгли. Природата е представена в нереалистична светлина – призрачни върби, звезди, далечни тайнствени гори. Утрото и пролетта са време на духовно възраждане, прогонващо нощния мрак, носещо светлина, усмивка, „мечти наивни“, спокойствие,

Когато пише за любов, младежът представя любовните трепети, служейки си с познати образци – като блян на душата, като умиротворяваща, тиха, обновяваща, противопоставяща се на мрака. Любимата е пламенна, нежна, мила. Времето на любовта е време на възраждане, белязано от знаците на пролетта, утрото, зората. Раздялата пък връща лирическите герои в пространството на нощта и тъгата.

В ученическите творби битуват и теми, свързани със селския живот, който учениците добре познават, и със социалните конфликти на времето, и с войните. Селото в съзнанието на младия човек и в духа на фолклорната традиция е идилично пространство, изпълнено с труд, чисти взаимоотношения, хармония. То често стереотипно е противопоставено на града, който е място на екзистенциална самотност, а през 30-те години все по-често присъства като място на разврата, страданието и социалните конфликти.

Социалното страдание, неправдата безспорно са вълнували младите хора между двете световни войни и присъстват и в текстовете на учениците през 20-те, и през 30-те години. Често се интерпретира темата за мъката на социалните аутсайдери, започваща от детството, за пропастта между бедни и богати, за изгубеното братство, за липсващото състрадание. Пространството на неправдата е градът, но и селото, което в съответните текстове е нарисувано в тъмни цветове, къщите са „черни“, „потъмнели“, „мрачни“, природата е сива и над всичко витае призрачна зловеща тишина.

През 30-те години на ХХ век в ученическите писания все по-често намират израз идеите за изграждане на светлото бъдеще с общи усилия. Самите ученици считат, че е нужна промяна и именно тяхното поколение е призвано да я осъществи. Все по-често лирическият герой в ученическите стихотворения се отказва от личното по примера на Ботев, за да се отдаде на народ и родина.

Присъстват и традиционните белези на родното пространство, които под влиянието на възрожденската поетика често са митологизирани – Балканът е високото героично пространство, закрилникът, символът на устойчивото и вечното, Пирин е място на подвига и на орлите, Огоста е тайнствена и мистична, на Мадара витаят сенките на предците ... Родината е майката, тя е прекрасна, но поробена и изстрадала. Но над нея проблясва надеждата за светло бъдеще, което ще се роди в борба и за което лирическият говорител е готов да се жертва.

При разработване на своите теми младите хора се опират на познати образци. От друга страна, поне доколкото имаме предвид личното творчество, индивидуалистичното е водещо и заема по-голямата част от ученическите творби. Това обаче не означава, че младежта е останала съвсем чужда на проблемите на своето време и на родолюбивите пориви.

Някои реакции на ученическото творчество по страниците на печата от времето между световните войни

Считаме, че един поглед към това как се е посрещало ученическото творчество във времето на създаването му през 20-те и 30-те години на XX век, би бил интересен. Особено в контекста на възпитателните линии, което се чертаят за връзка с действителността, родното, колектива. Като имаме предвид, че печатът тогава усилено се занимава с въпросите на образованието и възпитанието, както и големия брой младежки литературни издания, все пак не откриваме много статии, насочени към творчеството на учениците. Няколкото, които срещнахме обаче са силно критични, обвиненията са в липса на оригиналност, излишен сантиментализъм, използване на клиширани образи, бягство от действителността, в маниерност, в декадентство и дори в липса на талант.

За да преодолеят недостатъците, на младите творци се сочат различни пътища – да следват Ботев и Вазов и националните им идеали, да обърнат поглед към

действителността или да се влеят в редиците на авангарда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През 20-те и 30-те години, в опит да се преодолеят травмите от неуспешните войни и духовната криза и в търсене на нова българска идентичност, се появява желание за отгласване от миналото и нерадостното настояще и насочване на надеждите към бъдещето, което ще е непременно по-добро. Пряко свързани с този оптимизъм са концепциите за единство на нацията, за обществено възпитание, за творчески колективизъм, за формиране на самобитна българска култура в името на новото Възраждане. За да се осъществи тази линия, се създава съответната нормативна уредба, а на училището се гледа като на основен двигател за ново бъдещо Възраждане, тъй като надеждите са насочени, към подрастващите, които трябва да бъдат възпитани подходящо: в нравственост, труд и патриотизъм. Като основно средство за постигане на тази цел се сочат фолклорният и литературният текст, които трябва да е правилно подбрани, така че вдъхват оптимизъм, да посочват примери за добри и лоши дела и техните последици, да показват родината и държавата като свръхценност.

Прегледът на ученическото творчество обаче сочи, че поезията, която преобладава над прозата, е подражателна и индивидуалистична в голямата си част, както е отбелязано и в тогавашните критични статии.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Стефанова, Б. *Ученическото творчество през 20-те и 30-те години на XX век*. В: Трансформации, С.2020, с. 245-254 ISBN 978-619-7065-32-9

2. Стефанова, Б. *Законът за поощрение на родната литература и изкуство и законите за прилагането му*. В: Литература, етнос, култура, Л. 2021, с. 84-92 ISBN: 978-619-74 42-65-6

3. Стефанова, Б. *Нормативност на литературното образование като път към преодоляване на кризата след Първата световна война*. – под печат

УЧАСТИЕ В НАУЧНИ КОНФЕРЕНЦИИ ИЗВЪН СТРАНАТА

1. „Трансформации. 30 години от падането на Берлинската стена“ – VI интердисциплинарна международна конференция за студенти и докторанти, Български културен институт „Дом Витгенщайн“, Виена, 04. 12 – 06. 12. 2019 г.

2. „Измерения на свободата. Исторически и културни проекти“ – VIII интердисциплинарна международна конференция за студенти и докторанти, Български културен институт „Дом Витгенщайн“, Виена, 23. 02. – 25. 02. 2022 г.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. Систематизирана е нормативната база, която регламентира обучението по литература, както и подбора на литературни текстове за нуждите на училищното образование;

2. Направен е опит да се очертае ролята на държавата като своеобразен литературен критик по линия на утвърждаване на ценности, смятани за безусловно необходими за социума: любов към родината, жертвоготовност, възпитание в труд и подобни;

3. Анализирани са представителен корпус от ученическо литературно творчество, както и неговата рецепция, по линия именно на придържането/оттласкването спрямо държавните политики от 20-те и 20-те години на XX век.